

Wojciech Jerzy Górczyk

Cmentarz parafialny w Opinogórze i kaplica grobowa hrabiów Krasińskich

Cmentarz parafialny w Opinogórze jest usytuowany przy parku, na łagodnym zboczu południowo-zachodnim, w odległości około 50 m od kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Pozwolenie na poświęcenie cmentarza, a tym samym jego założenie, wydano 22 czerwca 1824 roku¹. Miesiąc później Fromberg, ówczesny rządcą majątku w Opinogórze, poinformował Sąd Powiatowy w Przasnyszu, że Wincenty hr. Krasiński „[...] wyznaczył część gruntu na cmentarz i postarał się u JW Biskupa poświęcenia takowego tak, że nadal nie już w Ciechanowie, ale raczej w Opinogórze ciała ze wsiów do filii należących chowani będą”². Ponownie cmentarz wzmiankowany jest w dokumencie datowanym na 30 maja 1842 roku: „Cmentarza przy kościele nie masz, ale blisko kościoła znajduje się dobrze ogrodzony sztachetami, zamyka się na jedną bramę i dwie furty obok bramy. Remanentu w kasie cmentarzowej znajduje się rubli sr. trzy”³. Rok później miejsce pochówku w Opinogórze opisywał Zygmunt Krasiński: „Cmentarz ten leży na wzgórzu, otoczony parkanem z sztachetów, po lewej stoi z nim kaplica i w niej grób matki mojej [...]”⁴.

Wkrótce cmentarz w Opinogórze stał się za mały dla potrzeb parafii, toteż w roku 1859 powiększono go o pół morgi wydzielonej z gruntów rolnych dominium⁵. Nie było na nim alejek, które mogłyby stanowić punkt odniesienia, groby sytuowano chaotycznie, lecz taki stan rzeczy był normą w przypadku dziewiętnastowiecznych cmentarzy⁶.

Obecnie cmentarz przecina główna alejka o szerokości około 3 m, która prowadzi od bramy do przeciwnego ogrodzenia. Odchodzą od niej nieregularne alejki boczne. Twórcami pomników nagrobnych na cmentarzu opinogórskim bywali uznani mistrzowie. Zaliczyć do nich należy Józefa Czerwińskiego (ucznia wybitnego rzeźbiarza, Pawła Malińskiego) i Romana S. Lubowieckiego, o którym Tadeusz Maria Rudkowski, znawca nekropolii na warszawskich Powązkach, pisze: „Był on dobrze wyszkolonym rzeźbiarzem, uczniem [Bolesława] Syrewicza. Założona przezeń w 1880 r. własna pracownia kamieniarska stała się szybko największą w Warszawie, a zapewne także i w całej Polsce. W 1905 r. założył prywatną szkołę rzeźbiarstwa. Nagrobki z jego pracowni można oglądać na różnych cmentarzach całej Polski, ale także w Rosji, na Ukrainie, w Niemczech [...]. Wiele rzeźb jego dłuta znajduje się w Lublinie. Re-

¹ 22 VI 1824. Pozwolenie na poświęcenie cmentarza, [w:] *Materiały do dziejów Opinogóry na podstawie archiwaliów diecezjalnych płockich z lat 1820–1885*, zebrał i do druku przyg. ks. M.M. Grzybowski, Płock 2014, s. 42–43.

² 24 VII 1824. Fromberg do Sądu Pokoju, [w:] *Materiały do dziejów Opinogóry...*, s. 45–46.

³ 30 V 1842. Wizytacja dziekańska, [w:] tamże, s. 63.

⁴ Z. Krasiński do D. Potockiej, Opinogóra, 18–21 sierpnia 1843 r., [w:] *Zygmunt Krasiński. Listy do Deliny Potockiej*, oprac. i wstęp Z. Sudolski, t. II, Warszawa 1975, s. 20.

⁵ 10 X 1859. Ks. Gawroński do Konsystorza pułtuskiego, [w:] *Materiały do dziejów Opinogóry...*, s. 76–77.

⁶ T.M. Rudkowski, *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2006, s. 35–36.

asumując, był to artysta rzeźbiarz dobrej klasy, a równocześnie szef pierwszorzędnego zakładu kamieniarskiego⁷.

Charakter zabytkowych nagrobków na cmentarzu w Opinogórze można określić jako surowy, oszczędny, lecz właśnie dzięki temu zachwycają one dziś swoją prostotą. Nawet najciekawsze w formie nie rażą przepychem i wydają się proste w swej symbolice. W przypadku opinogórskiego cmentarza trafna jest diagnoza Danuty Jendryczko: „Klimat melancholii i surowej powagi towarzyszący atmosferze kłęski narodowej uchronił rzeźbę pomnikową przed efektami łzawego patosu i przesadnej uczuciowości, rażącymi na mieszczańskich cmentarzach europejskich w drugiej połowie XIX w. W demonstrowaniu uczuć osobistych przestrzegano tu pewnej ustalonej niepisanej zasadą rezerwy⁸. Podobne wrażenie sprawia pomnik Tomasza Marii Pasteckiego z pierwszej połowy XX w. — jedyny zabytkowy nagrobek figuratywny na opinogórskim cmentarzu (ryc. 1). Kunsztowi Lubowieckiego należy zawdzięczać, iż ów pomnik, wykonany z wapienia i osadzony na cokole z piaskowca, piękny, a jednocześnie skromny i nieprzytłaczający patetyzmem, w sposób wręcz intymny wyraża żal rodziców po stracie ukochanego syna. Przedstawia aniołka z bukietem róż, opartego o tablicę. Pomnik sygnował Roman S. Lubowiecki.

Do najciekawszych, a zarazem najstarszych pomników grobowych należą nagrobki: ks. Alojzego Chiariniego, barona Franciszka Girardota, baronowej Heleny de La Haye oraz pułkownika Tadeusza Wyleżyńskiego. Zygmunt Krasiński wielokrotnie wspominał o tych osobach w listach. Delfinie Potockiej donosił, iż na cmentarzu opinogórskim przesiaduje „godziny całe, między boną [baronową de La Haye], [Katarzyną z Boglerów] Rozpędowską, Chiarinim i Girardem⁹. Innym znów razem pisał: „Usiadłem między boną moją i Rozpędowską i płakałem [...]”¹⁰, bądź też wspominał: „[...] udałem się na przyległy cmentarz, gdzie leżą wszyscy ukochani lat moich dziecinnych: pani de La Haye, która mnie i Augusta [Cieszkowskiego] wychowała, ta biedna Rozpędowska [!], którą trzymał, gdy jej skir¹¹ z piersi wyrzynali, co nie przeskodziło jej śmierci dwa miesiące później, Girardot, Chiarini, co mnie uczył po grecku i arabsku, i wreszcie ostatni z przybyłych — Wyleżyński”¹². Ten „ostatni z przybyłych”, czyli pułkownik Tadeusz Wyleżyński, to postać niezwykle barwna. Był szwoleżerem, adiutantem generała Wincentego Krasińskiego. W czasie Powstania Listopadowego został adiutantem generała Józefa Chłopickiego, później jednak udał się do Petersburga, gdzie car Mikołaj I mianował go swoim adiutantem¹³. Wyleżyński był pierwszą miłością Eweliny Hańskiej, późniejszej żony Honoriusza Balzaca, i posłużył jako pierwowzór Tadeusza Paca z *Falszwy Kochanki*¹⁴. Płyta z piaskowca sztylowieckiego znacząca jego grób (ryc. 2) przypomina kształtem nagrobek Katarzyny Rozpędowskiej¹⁵. Umieszczono na niej krzyż, na nim zaś epitafium oraz herb ro-

⁷ T.M. Rudkowski, op. cit., s. 245, wyjaśnia, iż litera „S” w sygnaturach Lubowieckiego nie jest inicjałem drugiego imienia, lecz pierwszą literą rzeczywistego nazwiska rzeźbiarza, które brzmiało Smardzewski. Nazwisko Lubowiecki otrzymał dzięki adopcji.

⁸ D. Jendryczko, *Walory artystyczne pomników powązkowskich*, [w:] *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, red. H. Szwanowska, B. Olszewska, Warszawa 1982, s. 16–17.

⁹ Z. Krasiński do D. Potockiej, Opinogóra, 24–25 sierpnia 1843 r., [w:] *Listy do Delfiny Potockiej*, s. 26.

¹⁰ Z. Krasiński do D. Potockiej, Opinogóra, 18–21 sierpnia 1843 r., tamże, s. 20.

¹¹ Skir — guz nowotworowy.

¹² Z. Krasiński do D. Potockiej, Opinogóra, 6–7 września 1845 r., [w:] *Listy do Delfiny Potockiej*, s. 725.

¹³ W.J. Górczyk, *Pułkownik Tadeusz Konstanty Wyleżyński. Pomiędzy powinnością oficera a powinnością Polaka*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją: ugoda, lojalizm i legalizm. Dusza Urzędnika — ludzie i ich kariery*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015, s. 165–180.

¹⁴ Tamże, s. 168.

¹⁵ Zdaniem Zbigniewa Sudolskiego tekst inskrypcji brzmiał: „Tu leży Katarzyna z Boglerów Rozpędowska, u Marianny z Radziwiłłów Krasińskiej towarzysza jej życia, ur. 8 XI 1786 r., zm. 23 XI 1838 r. w Opinogórze, postawił ten pomnik W. Krasiński w 1839”, zob. Z. Sudolski, *Kobiety w życiu Zygmunta Krasińskiego (studium*

Ryc. 1. Nagrobek figuratywny Tomasza Pasteckiego sygnowany przez Romana S. Lubowieckiego. Fot. W.J. Górczyk

Fig. 1. The figural tomb of Tomasz Pastecki, signed by Roman S. Lubowiecki. Photo W.J. Górczyk

dowy Trzaska. Inskrypcja na grobie pułkownika uległa całkowitemu zatarciu. Widoczny pozostał jedynie herb z klejnotem i labrami.

Franciszek Girardot był naczelnym chirurgiem pułku szwoleżerów. Po wojnach napoleońskich osiadł w Polsce, leczył Krasińskich, Chopina, ale także nieodpłatnie biedotę warszawską. Zmarł w styczniu 1831 r. Trumna z jego zwłokami została złożona w kościele Świętego Krzyża w Warszawie, gdzie została odprawiona msza żałobna¹⁶. W roku 1834 przeniesiono jego ciało

psychologiczno-obyczajowe), Opinogóra 2006, s. 19. Jednak tekst podany przez Z. Sudolskiego wydaje się błędny, w latach osiemdziesiątych XX w. można było odczytać tekst: „Tu leży Kata // rzyna z Boglerów // Rozpendowska //... // ... // Radziwiłłów // Krasińskiej //... // ... // ... // postawił ten // pomnik // Wincenty // Krasiński // w r. 1839”. Nazwisko Katarzyny było pisane Rozpendowska, nie zaś Rozpędowska. Sam Sudolski, pisząc o Katarzynie, podaje nazwisko Rozpendowska (tamże, s. 18).

¹⁶ „Merkury. Dziennik polityczny, handlowy i literacki”, nr 32, 19 stycznia 1831 r.

Ryc. 2. Płyta nagrobna płk. Tadeusza Wyleżyńskiego.
Fot. W.J. Górczyk

Fig. 2. The tombstone of Colonel Tadeusz Wyleżyński.
Photo by W.J. Górczyk

z Warszawy na cmentarz w Opinogórze, zgodnie z jego wolą¹⁷, gdzie został pochowany z głową ku Francji¹⁸. Serce barona generał Wincenty Krasiński złożył w krypcie rodu Krasińskich, w kościele opinogórskim. Herb Franciszka barona Girardota widnieje na jego nagrobku (ryc. 3), ufundowanym przez gen. Wincentego hrabiego Krasińskiego — dowódcę Pierwszego Pułku Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej, który prywatnie był przyjacielem Girardota¹⁹. Nagrobek wykonał uczeń Pawła Malińskiego, Józef Czerwiński, nadając mu formę obelisku, który jest „ozdobiony godłami wojskowymi i nauk”²⁰. Pomnik nagrobny powstał z czterech oddzielnych płyt drobnziarnistego piaskowca szydlowieckiego spojonych fugą cementową i nakrytych stożkiem. Stożek wykonano z jednego kamienia (również piaskowca) i okryto wykładziną

¹⁷ „Kurier Warszawski”, nr 101, 15 kwietnia 1834 r.

¹⁸ „Merkury. Dziennik polityczny, handlowy i literacki”, nr 32, 19 stycznia 1831 r.

¹⁹ W.J. Górczyk, *Herb Franciszka barona Girardota*, „Muzealne Rozmaitości”, nr 1 (3), 2016, s. 8–9.

²⁰ „Kurier Warszawski”, nr 101, 15 kwietnia 1834 r.

Ryc. 3. Obelisk nagrobny barona Franciszka Girardota, wykonany na zamówienie Wincentego Krasińskiego przez Józefa Czerwińskiego. Fot. W.J. Górczyk

Fig. 3. The obelisk on the grave of Baron Franciszek Girardot, commissioned by Wincenty Krasiński from Józef Czerwiński. Photo W.J. Górczyk

z cementu (obecnie jest częściowo zniszczona). Na głównej ścianie obelisku umieszczono inskrypcję, nad nią herb Girardota, tarcza herbowa szrafowana²¹. Pod tarczą laska eskulapa, na niej podwieszono ordery: Order św. Ludwika, Legia Honorowa, Virtuti Militari, oraz czwarty order, trudny do identyfikacji²².

²¹ Szrafowanie to nanoszenie tynktur, czyli metali i barw heraldycznych (kolorów), za pomocą znaków graficznych, np. linie poziome oznaczają kolor niebieski, linie pionowe kolor czerwony, linie krzyżujące się kolor czarny itd. Herby są zawsze kolorowe, kolory w heraldyce nazywamy tynkturami. Aby odwzorować tynktury na pieczęciach, płaskorzeźbach, miedziorytach, stosowano szrafowanie, A. Kulikowski, *Wielki herbarz rodów polskich*, Warszawa 2005, s. 130–131.

²² Poniżej herbu widnieją łacińska inskrypcja: *Franciscus Baron Girardot // Legionis honoris e primipilis umus. Eqves // S. Ludovici nec non Ordinis Militaris Polo // niae. Medicinae Doctor inter custodias Polonas // que slipandi Corpus Napolonis Magni munere // Fundae sunt omnibus Bellis, quae ab Anno // 1792 usqvae ad Annum 1814 // Conflagrant confectis tandem hoc eodem // Anno pedem in Castris amittit ad Craon in Gal // lia et moritur Varsaviae 13 Aprilis 1831 // aetatis suae 59 // Ejus Olim Tribunus Militum semper autem Ami // cus animo devinctissimo. // Commes Vincentius Krasinski // H.M. P.C.*

Ryc. 4. Herb barona Franciszka Girardota. Widoczna francuska korona rangowa ze sznurami z pereł, pod laską eskulapa podwieszono ordery. Fot. W.J. Górczyk

Fig. 4. Baron Franciszek Girardot's coat of arms, with a crown and strings of pearls, marking his rank in the French heraldic system, and medals under the rod of Asclepius. Photo W.J. Górczyk

Herb na pomniku (ryc. 4) jest nieco odmienny w formie od herbu, który Girardot otrzymał od Napoleona, bowiem herb ten przedstawiał: „nogę w kawaleryjskim bucie z ostrogą przy kuli armatniej, nad nią skrzyżowane lance”²³, w lewym narożniku miecz w skos. Noga w bucie symbolizuje nogę utraconą na polu walki, lance zaś nawiązują do pułku szwoleżerów²⁴, gdzie Girardot był chirurgiem. Pojawienie się baszty w herbie ma związek z potwierdzeniem tytułu barona dla Girardota przez Burbonów w lutym 1815 r.²⁵ Baszta jest nawiązaniem do herbu Semur-en-Auxois, jego rodzinnej miejscowości, którego godłem jest właśnie ten element. W herbie Girardota nie tylko dodano basztę i zmieniono koronę baronowską z napoleońskiej, ale też usunięto narożnik z mieczem w skos w czerwonym polu, który — jako baron wojskowy — musiał mieć w herbie, zgodnie z zasadami heraldyki napoleońskiej. Na obelisku nagrobnym miecz ten umieszczono nie w herbie, lecz na bocznej ścianie wraz z laską eskulapa, o czym była

²³ W. Witeczak, *Francois Girardot 1773–1831. Chirurg polskiego pułku szwoleżerów gwardii Napoleona I*, Poznań 1997, s. 11.

²⁴ Lance zostały wprowadzone do uzbrojenia pułku w 1809 r. i jak pisze A. Nieuważny: „[...] lanca [...] zrosnąć się miała nie tylko z nazwą pułku, ale i z wyobrażeniem polskiego gwardzisty”, 1. Pułk Szwoleżerów Gwardii był w oficjalnej nomenklaturze Pułkiem Szwoleżerów — Lansjerów (*1er régiment de cheval-légers lanciers polonais de la Garde impériale*). Również na sztandarze pułku widniała nazwa *1er régiment des cheval-légers lanciers*, R. Morawski, A. Nieuważny, *Wojsko Polskie w służbie Napoleona. Gwardia: Szwoleżerowie, Tatarzy, Ekleryrzy, Grenadierzy*, Warszawa 2008, s. 136.

²⁵ Po restauracji Burbonów we Francji całkowicie zarzucono heraldykę napoleońską; chociaż większość tytułów nadanych przez Cesarza Francuzów została zatwierdzona przez monarchę, to same herby zostały zatwierdzone przez Burbonów w zmienionej formie.

mowa powyżej²⁶. Wraz z upadkiem Napoleona i restauracją Burbonów powrócono do przedrewolucyjnej heraldyki, co też widać w herbie Girardota²⁷. Nad herbem umieszczono francuską koronę baronowską (*Couronne de baron français*), która ma formę szerokiego diademum oplecionego perłami. Jest to kolejny element świadczący o zarzuceniu zasad heraldyki napoleońskiej. Napoleon zmienił wygląd koron rangowych. Korona baronowska w heraldyce napoleońskiej została zastąpiona strusimi piórami na birecie (fr. *Toque*), który zastąpił z kolei hełm. Baron używał czarnego biretu podbitego odwróconymi popielicami (*contra-vair*) z trzema piórami strusimi spiętymi spinką²⁸. Z całą pewnością Girardot początkowo używał właśnie takiego biretu ze strusimi piórami.

Na cmentarzu opinogórskim formę obelisku mają jeszcze nagrobki Ignacego Brzeskiego²⁹ i Michaliny Brzeskiej³⁰. Moda na obeliski umocniła się w końcu XVIII stulecia wraz z tzw. egiptomanią, fascynacją wszelkimi przejawami sztuki i kultury starożytnego Egiptu. W Europie jako element architektury cmentarnej obeliski pojawiały się już w XVI wieku, natomiast jako samodzielne nagrobki funkcjonowały od XVII stulecia, choć wówczas zasięg ich ograniczał się zasadniczo tylko do Francji. Dopiero w końcu XVIII w. obelisk jako forma pomnika grobowego rozpowszechnił się w całej Europie, także na ziemiach polskich, gdzie w XIX w. stał się typowym nagrobkiem klasycystycznym. T.M. Rudkowski pisze, że obeliski „zadomowiły się na dobre na cmentarzach [...]. Wkrótce jednak zostały zaanektowane przez neoklasycyzm i prezentują się nam dzisiaj raczej jako relikwiny klasycystyczne”³¹.

Na tego typu nagrobkach, zwłaszcza neoklasycystycznych, rzadko pojawia się krzyż. Spośród trzech wymienionych obelisków krzyżem zwieńczono jedynie nagrobek Ignacego Brzeskiego, lecz prawdopodobnie i w tym wypadku nie był on oryginalnym elementem, lecz został osadzony później. Słusznie zauważa Tadeusz M. Rudkowski: „Jeżeli [...] dzisiaj widzimy krzyże na wielu nagrobkach o cechach neoklasycystycznych, to są one najczęściej dorabiane [...] przede wszystkim w czwartej ćwierci XIX w.”³²

Na nekropolii opinogórskiej do połowy XX wieku umieszczano płyty grobowe wykonane niemal wyłącznie z piaskowca, chociaż w wielu regionach Polski od lat czterdziestych XIX w. wykorzystywano w tym celu także marmur lub granit³³. Oprócz kamienia, jako tworzywo słu-

²⁶ Herb Franciszka barona Girardot jest herbem mówiącym, godła w jego herbie przekazują informacje o nosicielu herbu — baszta wskazuje na jego miejsce urodzenia (czyli miasto Semur-en-Auxois, którego godłem jest właśnie baszta), noga w bucie z ostrogą wskazuje na ranę, jaką odniósł na polu walki, która przyczyniła się do jego nobilitacji; skrzyżowane lance na formację, w której służył. Francuska korona baronowska umieszczona nad herbem w sposób jednoznaczny informuje, że właściciel herbu jest francuskim baronem, zresztą taki jest cel umieszczania koron rangowych nad herbem. Zaś laska eskulapa skrzyżowana z mieczem, wskazują, że Girardot był baronem — lekarzem wojskowym. Są to elementy zaczerpnięte z heraldyki napoleońskiej, co jednoznacznie wskazuje, że Girardot tytuł barona otrzymał właśnie od Cesarza Francuzów.

²⁷ W.J. Górczyk, *Herb Franciszka barona Girardota*, s. 8–9.

²⁸ A. Kulikowski, op. cit., s. 139.

²⁹ Nagrobek Ignacego Brzeskiego został wystawiony w 1849 r. przez rodziców zmarłego. Ma formę obelisku wykonanego z piaskowca, wcześniej zwieńczonego krzyżem. Na ścianie głównej umieszczono następującą inskrypcję: „Pamięci // Ignacego // Brzeskiego // ur. d. 24 Lipca 1846 // + d. 8 Lutego 1849 // Rodzice”.

³⁰ Pomnik nagrobny Michaliny z Sypniewskich Brzeskiej pochodzi z roku 1854. Ma formę obelisku z piaskowca umieszczonego na cokole (cokół jest wyższy od samego obelisku). Nagrobek zdobi wieniec, inskrypcja zaś głosi: „Tu spoczywają zwłoki // śp. Michaliny // z Sypniewskich Brzeskiej // urodzonej d. 17 września 1817 r. // zmarłej d. 4 stycznia 1854 r. // Pozostały Mąż wraz z dziećmi // prosi o westchnienie do Boga”.

³¹ T.M. Rudkowski, op. cit., s. 101–102. Na Cmentarzu Powązkowskim jest kilkadziesiąt nagrobków, które mają formę obelisku.

³² T.M. Rudkowski, op. cit., s. 89.

³³ Tamże, s. 87.

zące do wykonywania płyt nagrobnych bądź też całych grobowców, w powszechnym użyciu w XIX w. było też żeliwo.

W przypadku Opinogóry z żeliwa powstał nagrobek baronowej Heleny z Hemmersów de La Haye, najstarszy z zachowanych, bo pochodzący z 1829 r., jednocześnie jedyny z płytą żeliwną i w stylu neogotyckim. Płyty wykonane z żeliwa są zwykle bardziej ozdobne niż te kamienne. Najstarsza żeliwna płyta nagrobna na Cmentarzu Powązkowskim pochodzi z roku 1846, zaś najstarszy nagrobek w całości wykonany z żeliwa na tym samym cmentarzu — z roku 1837³⁴. Żeliwna płyta grobowa baronowej Heleny z Hemmersów de La Haye jest zatem starsza. Trudno jednoznacznie orzec, w którym warsztacie ją wykonano; przypuszczalnie była to warszawska Odlewnia i Rządowa Fabryka Machin Josepha Morrisa i Thomasa Evansa. Okolone pilastrami z pinaklami epitafium wskazuje na Zygmunta Krasińskiego jako fundatora nagrobka, chociaż można sądzić, iż w rzeczywistości był nim ojciec poety, hrabia Wincenty Krasiński³⁵. O tym, iż to on zamówił nagrobek na prośbę syna, świadczy list z 21 stycznia 1830 roku, w którym Zygmunt Krasiński stwierdza: „Nie mogę Papie dość wyrazić mojej wdzięczności za staranie o nagrobek pani de La Haye”³⁶.

Kolejnym bardzo ciekawym nagrobkiem jest wykonany z piaskowca pomnik nagrobny ks. Alojzego Ludwika Chiariniego, profesora Uniwersytetu Warszawskiego. Ufundowany został przez gen. Wincentego Krasińskiego, najprawdopodobniej w 1832 roku. Ma kształt skrzyni ustawionej na cokole; w każdym z czterech narożników umieszczono kariatydy inspirowane sztuką starożytnego Egiptu (niewykluczone, że było to luźne odwołanie do urn kanopskich). Skrzynię zdobi ornament roślinny nawiązujący w formie do głowicy kolumny. Całość wieńczy krzyż równoramienny (ryc. 5). Na głównej ścianie umieszczono płytę z epitafium i płaskorzeźbą w kształcie księgi (mszału), natomiast na przeciwległej ścianie — płaskorzeźbę przedstawiającą krzyż i trybularz przewiązane stułą (ryc. 6). Księga (mszał) i kielich symbolizują wiarę, jedną z cnót kardynalnych. W tym przypadku symbolika ta ma podwójne znaczenie, bowiem mszał i kielich oznaczają także kapłana.

Sama skrzynia ma kształt *cippusa*, będącego rzymską formą nagrobka na planie kwadratu, o wysokości około 1 metra³⁷. Forma ta była spotykana powszechnie w sztuce sepulkralnej neoklasycyzmu³⁸. Pewnym *novum* w przypadku nagrobka Chiariniego było połączenie rzymskiego *cippusa* z egipskimi kariatydami i chrześcijańskimi płaskorzeźbami. Niezrozumiały, wydawałoby się, synkretyzm symboliczny ma uzasadnienie — Chiarini był księdzem, orientalistą i nauczycielem łaciny. Do tych funkcji nawiązują symbole umieszczone na jego grobowcu. Ostatnia renowacja nagrobka, celowo zniszczonego w latach sześćdziesiątych XX w., miała miejsce w latach 1981–1982³⁹.

Ufundowany przez gen. Wincentego Krasińskiego nagrobek Mikołaja Gretee — Francuza z pochodzenia, kuchmistrza na dworze opinogórskim, pochodzi z roku 1851. Różni się formą

³⁴ Tamże, s. 284–285.

³⁵ Tekst inskrypcji brzmi: „Pamiętce // Heleny Hemmers // baronowej de La Haye // zmarłej w Warszawie // dnia 24 lipca 1829 // w 61 roku życia swego // a tu pochowany // wdzięczny wychowaniec // postawił // Zygmunt hr. Krasiński”.

³⁶ Z. Krasiński do W. Krasińskiego, Genewa, 21 stycznia 1830 r., [w:] *Zygmunt Krasiński, Listy do ojca*, oprac. i wstęp S. Pigoń, Warszawa 1963, s. 96.

³⁷ K. Kubalska-Sulkiewicz, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2003, s. 72.

³⁸ T.M. Rudkowski, op. cit., s. 98.

³⁹ „Opinogórskie Campo Santo. Karty ewidencyjne ruchomych zabytków sztuki”, oprac. J. Królik, A. Nowotarski na zlecenie Urzędu Woj., Wyd. Kult. i Sztuki, Biuro Badań i Dokum. Zabytków, rok wyk. 1977, 1978, 1982, 1985, kopia mpis w zbiorach Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, s. 54. Krystyna Trzeciak przywróciła wówczas czytelność rytej inskrypcji łacińskiej: *Aloysio Lodovico Chiarini // Orgine Italo de Agro Montepo // litiano Universitateliter Varsav // Per XIII annos Professori ordin // linguarum orient ad regerandos // Judaeos cunctas visi toti studiis // laboribusque consecranti Anno XLIII // aetatis 11 feb. MDCCCXXVII defuncto // animae amiciosissimae a ergo // DDD comes Winc. Krasiński.*

Ryc. 5, 6. Nagrobek ks. Alojzego Chiariniego.
Widok od frontu (z lewej) i widok ściany tylnej z płaskorzeźbą przedstawiającą krzyż i trybularz przewiązane stułą. Fot. W.J. Górczyk

Fig. 5, 6. The tomb of Rev. Alojzy Chiarini.
The front (from left) and the back bas-relief, showing a cross and a censer tied with a stole.
Photo by W.J. Górczyk

od przedstawionych powyżej. Stanowi go płyta osadzona pod kątem, wykonana z drobnziarnistego piaskowca, być może śmiłowickiego. U węzłowa umieszczono postument przypominający *cippus* z krzyżem (wydaje się, że krzyż dodano w późniejszym czasie, obecnie krzyża brak). Na postumencie umieszczono czaszkę ze skrzyżowanymi piszczelami⁴⁰. Obok uskrzydłonej klepsydry czaszka (czasami ze skrzyżowanymi piszczelami) należy do najbardziej typowych symboli związanych ze śmiercią⁴¹. To jeden z symboli *vanitas*, motywu marność ludzkiego życia, który wiąże się ze słowami „*Vanitas vanitatum et omnia vanitas* — Marność nad marnościami i wszystko marność” zaczerpniętymi z Księgi Koheleta.

Ze względu na wartość historyczną, poza zabytkowymi grobami indywidualnymi godna uwagi jest mogiła zbiorowa sześciu żołnierzy 20 Dywizji Piechoty Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 roku. Na cmentarzu opinogórskim znajduje się również grobowiec rodziny Dziedziców, związanej z Opinogórą służbą u ordynatów; Piotr Dziedzic był ostatnim łowczym hrabiów Krasińskich. W 1986 roku odznaczony Orderem Virtuti Militari syn Piotra — Jan

⁴⁰ Bardzo słabo widoczna inskrypcja na płycie nagrobnej głosi: „Ś.P. Mikołajowi Gretee // urodzonemu we Francji // zmarłemu d. 1 marca 1851 r. // tu w Opinogórze // staremu poczciwemu słudze // będącemu przez 39 lat za kuchmistrza // a przez 5 lat na emeryturze // ten pomnik postawił // Wincenty hr. Krasiński // Jenerał Adiutant J.C. Mości // W dowód wdzięczności // Przechodniu poproś za nim Boga// i za siebie byś miał jęgo cnoty”.

⁴¹ T.M. Rudkowski, op. cit., s. 88.

Dziedzic, ufundował do kościoła opinogórskiego ołtarz boczny z kopią obrazu Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej⁴².

Ciekawym nagrobkiem, nie ze względu na formę, lecz na osobę zmarłą, jest nagrobek Anny z Huttlów Kotowskiej. Ma on formę krzyża ustawionego na granitowym postumencie. Krzyż wykonano z kutego żelaza, zaś na postumencie umieszczono żeliwną tablicę z następującą inskrypcją: „Ś.p. // Anna z Huttlów // Kotowska // Żyła lat 48 zm. d. 10 kwietnia 1891 r. // Matce serca rozumu i cnoty synowie // Osierociłaś Mateczko nas droga // by zaznać szczęścia w niebie // Modlą się zawsze prosimy Boga // o wieczną nagrodę dla Ciebie”.

Pochowana na opinogórskim cmentarzu Anna Kotowska była babką urodzonej w 1899 roku Alicji (Marii) Jadwigi Kotowskiej, błogosławionej Kościoła Katolickiego, odznaczonej Orderem Odrodzenia Polski (Polonia Restituta). W 1922 r. Alicja Kotowska wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstank i przyjęła imię Alicja. Podczas I wojny światowej i w roku 1920 działała jako sanitariuszka. Ukończyła wyższe studia magisterskie w zakresie biologii i chemii, i przez wiele lat pracowała jako nauczycielka. W październiku 1939 r. została aresztowana przez Gestapo, a w listopadzie tego samego roku zamordowana. W 1999 roku papież Jan Paweł II beatyfikował ją w grupie 108 męczenników⁴³.

W latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku na polecenie władz państwowych groby barona Girardota, Rozpendowskiej, baronowej de La Haye i księdza Chiariniego zostały celowo zdewastowane przez konserwatora zabytków. Zniszczeń dokonano podczas przeprowadzonej wówczas pseudo-renowacji, mającej na celu zacieranie śladów po arystokracji i księżach różnych wyznań, osób szczególnie zasłużonych dla nauki i kultury. Nie były to działania odosobnione; w Opinogórze polegały one na wylaniu na nagrobki cementu bądź też — jak w przypadku pomników Girardota i Chiariniego — zachlapaniu ich cementem. Wspomniane groby zostały odnowione w latach osiemdziesiątych XX wieku staraniem ówczesnego dyrektora Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Janusza Królika⁴⁴. Renowację przeprowadziła stołeczna Spółdzielnia Pracy Twórczej Polskich Artystów Plastyków „Plastyka” oraz artystka rzeźbiarka Krystyna Trzeciak z Warszawy. W 2008 r., decyzją mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków rzymsko-katolicki cmentarz w Opinogórze został wpisany do rejestru zabytków⁴⁵.

Na cmentarzu opinogórskim nie znajdziemy grobów hrabiów Krasińskich — ordynatów opinogórskich. Ich ciała spoczywają w podziemiach kościoła parafialnego w Opinogórze⁴⁶. Znajduje się tam kaplica grobowa z kryptami, tam też spoczywa jeden z wieszczów — Zygmunt hrabia Krasiński. W 1822 r. Krasińscy uzyskali „możność chowania ciał swych po śmierci, w grobie familijnym przy kościele opinogórskim”⁴⁷, co potwierdzono w 1848 r. Był to kościół projektu nieznanego architekta, ufundowany przez Wincentego Krasińskiego; miał on formę rotundy o średnicy 10 m, z kaplicą grobową przylegającą do kościoła (ryc. 7). Pierwszy pochówek w grobowcu miał miejsce już w październiku 1822 r., złożono tam wówczas Marię Urszulę z Radziwiłłów, żonę gen. Wincentego hrabiego Krasińskiego, matkę Zygmunta Krasińskiego. Grobowiec stanowił oddzielną, dolną kaplicę, tak opisaną przez Zygmunta Krasińskiego: „Kaplica na wzgórze, ale z tyłu spod niej wysuwa się podziemny kościół, w którym matki mojej

⁴² W.J. Górczyk, *Kościół i kaplica grobowa Krasińskich w Opinogórze*, „Studia Mazowieckie”, R. 9/23, 2014, s. 107.

⁴³ H. Michalska, *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945*, Warszawa 1988, s. 204.

⁴⁴ „Opinogórskie Campo Santo...”, s. 54. Wbrew tytułowi cmentarz opinogórski nie ma i nigdy nie miał formy Campo Santo.

⁴⁵ Decyzja nr 712/208 z d. 11 czerwca 2008 r., nr rej. A-894.

⁴⁶ W.J. Górczyk, *Kościół i kaplica grobowa Krasińskich w Opinogórze*, s. 108–111.

⁴⁷ 16/28 IV 1848. Komisja Rządowa do bpa F. Pawłowskiego, [w:] *Materiały do dziejów Opinogóry...*, s. 91.

Ryc. 7. Kościół (rotunda) ufundowany przez generała Wincentego hrabiego Krasińskiego w latach dwudziestych XIX w. Widoczna kaplica grobowa Krasińskich, która przylega do tylnej ściany rotundy, ale stanowi odrębną od kościoła bryłę, K. Woźniak, *Kraj w obrazach*, Seria I: *Królestwo Polskie*, Kraków 1899

Fig. 7. The church (rotunda) funded by General Count Wincenty Krasiński in the 1820s. The sepulchral chapel of the Krasiński family is adjacent to the back of the rotunda but is separate from the mass of the church. K. Woźniak, *Kraj w obrazach*, Series I: *Królestwo Polskie*, Kraków 1899

zwłoki spoczywają”⁴⁸. W 1874 r. z inicjatywy hrabiny Róży z Potockich Krasińskiej, żony Władysława (syna poety Zygmunta Krasińskiego), przystąpiono do budowy nowego, większego kościoła w miejscu rotundy. Autorem projektu świątyni był architekt Wincenty Rakiewicz, który od 1867 r. pracował dla Ludwika i Elizy Krasińskich, zaprojektował też wieżę neogotycką i przebudował katakumby w Krasnem, jest także projektantem oficyny pałacu Krasińskich na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Wraz z budową nowego kościoła dobudowano drewnianą przystawkę do kaplicy grobowej, która tymczasowo, do zakończenia budowy, miała służyć jako nawa⁴⁹. Budowa trwała do stycznia 1877 r., a poświęcenie planowano na wiosnę tego roku⁵⁰, jednak konsekracji kościoła dokonano dopiero w roku 1885⁵¹.

⁴⁸ Z. Krasiński do D. Potockiej, Opinogóra, 6–7 września 1845 r., [w:] *Zygmunt Krasiński, Listy do Delfiny Potockiej*.

⁴⁹ Najprawdopodobniej rozebrano jednocześnie drewnianą nawę wzniesioną w 1835 (?) r. (por. ryc. 7). Wskazują na to plany rotundy, które zachowały się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku. O dostawieniu przybudówki informuje ks. A. Miecznikowski (List do Konsystorza w Pułtsku, 22 lipca 1874 — M.M. Grzybowski, op. cit., s. 120–121).

⁵⁰ „Tygodnik Powszechny”, 21 stycznia 1877, nr 3, s. 46.

⁵¹ „Przegląd Katolicki”, 1885, s. 392.

Ryc. 8. Kościół fundacji Róży z Potockich Krasieńskiej z lat siedemdziesiątych XIX w., który zastąpił rotundę. Kaplica grobowa Krasieńskich rozciąga się pod całą długością kościoła, stanowiąc z kościołem jedną bryłę. Fot. W.J. Górczyk

Fig. 8. The church funded by Róża Krasieńska née Potocka in the 1870s, which replaced the rotunda. The sepulchral chapel of the Krasieński family extends under the length of the church, being integrated with it. Photo by W.J. Górczyk

Kościół opinogórski jest budowlą neoklasycystyczną, jednonawową, na planie prostokąta, nieorientowaną, krytą dachem dwuspadowym, wzniesioną w porządku tokańskim (ryc. 8). Elewację frontową tworzy czterokolumnowy portyk ustawiony na szerokich schodach, zwieńczony frontonem; całości dopełniają tokańskie pilastry w elewacji frontowej, pomiędzy którymi umieszczono portal zwieńczony tympanonem. Od roku 1874 grobowiec rodzinny Krasieńskich rozciąga się już pod całym kościołem⁵². Informował o tym konsystorz pułtuski, ks. Miecznikowski: „Co do grobów, do tych wejście z dolnej kaplicy, groby zaś są urządzone pod górną kaplicą. Trumny wprawdzie na wierzchu, ale metalowe, przytem drzwiami kratowymi przedzielone”⁵³.

W samym kościele na uwagę zasługują epitafia, a wśród nich marmurowy pomnik hrabiny Marii Urszuli z Radziwiłłów Krasieńskiej, żony Wincentego i matki Zygmunta, wykonany przez włoskiego rzeźbiarza Luigi Pampaloniego w 1841 r. Maria Urszula Krasieńska została przedstawiona na łożu śmierci, towarzyszy jej Zygmunt, na głowie którego spoczęła dłoń umierającej matki (ryc. 9). Pomnik zdobi herb hrabiów Krasieńskich. W prezbiterium znajduje się marmurowe epitafium synów poety z 1875 r., autorstwa Włocha Julesa Franceschiniego. Władysław

⁵² I. Galicka, H. Sygietyńska, *Ciechanów i okolice*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10: *dawne województwo warszawskie*, z. 1, Warszawa 1977, s. XI; *Diecezja Płocka. Struktura personalno-administracyjna*, red. W. Lis, Płock 1978, s. 159–160.

⁵³ 7 VIII 1874. Ks. Miecznikowski do Konsystorza pułtuskiego, [w:] *Materiały do dziejów Opinogóry...*, s. 125.

Ryc. 9. Pomnik Marii Urszuli z Radziwiłłów Krasieńskiej, autorstwa Luigi Pampalonięgo w kościele opinogórskim. Fot. W.J. Górczyk

Fig. 9. The epitaph to Maria Urszula Krasieńska née Radziwiłł, by Luigi Pampaloni, in the Opinogóra church. Photo by W.J. Górczyk

i Zygmunt zostali tutaj przedstawieni w scenie apoteozy krzyża. W ścianie nawy umieszczono epitafium hrabiny Amelii z Bronikowskich Załuskiej, autorstwa Konstantego Laszczki z 1899 r. Amelia została przedstawiona w szatach rzymskich⁵⁴, śpiąca w pozycji półsiedzącej na sarkofagu, pod krucyfiksem, w lewym ręku trzyma zgazoną pochodnię⁵⁵.

Pod kościołem znajduje się kaplica grobowa. Autorem projektu krypt jest Jan Kacper Heurich (starszy)⁵⁶. Kaplica składa się z czterech komór. Ostatnią, w której spoczywają ordynaci opinogórscy, zdobią trzy płaskorzeźby z brązu ze scenami z *Nie-Boskiej Komedii*, *rydiona* i *Przedświtu*, wykonane w 1877 r., sygnowane przez Julesa Franceschiniego i E. Grueta⁵⁷ („Jules Franceschini 1877” oraz „E. GRUET JNE FONDEUR PARIS”). J. Franceschini jest autorem projektu płaskorzeźb (oraz wspomnianego już epitafium synów poety), zaś E. Gruet wykonał odlew w swojej paryskiej giserni⁵⁸.

⁵⁴ Z boku płaskorzeźby inskrypcja: „D.O.M. // PAMIĘCI //AMELII // z // BRONIKOWSKICH // HR. ZAŁUSKIEJ // UR.10 KWIET. // 1804 // ZM. 12 MAR. // 1896”. Poniżej wizerunku Amelii umieszczono dwa teksty, pierwszy autorstwa Zygmunta Krasieńskiego: „MNIE DAŁEŚ BYĆ PRZEZ SIEBIE SAMĄ NA PODOBIENSTWO TWOJE // MNIE UKOCHAŁEŚ SERCEM TWOJEM NIE CHCIAŁEŚ BYM ŻYŁA BEZ // WIEDZY ŻE ŻYJĘ.” Drugi tekst zaczerpnięty od Tomasza à Kempis, z dzieła *O Naśladowaniu Chrystusa*: „ALBOWIEM ŻYCIE TWOJE JEST DROGĄ NASZĄ ŚWIĘTĄ // CIERPLIWOŚĆ PROWADZI NAS KU TOBIE KTÓRY JESTEŚ KORONĄ NASZĄ”.

⁵⁵ W.J. Górczyk, *Kościół i kaplica grobowa Krasieńskich w Opinogórze*, s. 106.

⁵⁶ I. Galicka, H. Sygietyńska, op. cit., s. 44.

⁵⁷ E. Gruet współpracował z wieloma artystami jak choćby William Ordway Partridge, Frederick William MacMonnies i George Edwin Bissell. Wykonał m.in. odlewy pomników generała Georgea B. McClellana, który stoi w Waszyngtonie, Williama Shakespeare’a w Chicago, generała Johna Blackburne’a Woodwarda, który obecnie znajduje się w Brooklyn Museum, oraz popiersia Geoga Aloysiusa Lucasa, będącego w posiadaniu Walters Art Museum.

⁵⁸ W.J. Górczyk, *Kościół i kaplica grobowa Krasieńskich w Opinogórze*, s. 110; Ł. Kondratowicz, *Płaskorzeźby Julesa Franceschiniego oparte na motywach utworów Zygmunta Krasieńskiego*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, 1985, t. 23, z. 4, s. 7–18.

* * *

Opinogórski cmentarz jest niewątpliwie najcenniejszym w Ziemi Ciechanowskiej, należy również do najciekawszych nekropolii Mazowsza. Choć niewielki, stanowi miejsce wiecznego spoczynku osób, które nie tylko były świadkami, ale i uczestnikami ważnych dla historii Polski wydarzeń. Zgodę na chowanie zmarłych w rodowej kaplicy grobowej Krasieńscy uzyskali w drugiej dekadzie XIX w., dzięki staraniom gen. Wincentego hr. Krasieńskiego. Grób rodzinny stał się miejscem wiecznego spoczynku Zygmunta Krasieńskiego, rodziców poety, ale i wielu innych członków rodu Krasieńskich i jego przyjaciół. Poprzez powiązanie kościoła opinogórskiego — jednej z ciekawszych budowli neoklasycystycznych Mazowsza — z postaciami ważnymi dla historii i kultury polskiej staje się on wyjątkowym miejscem pamięci, wykraczającym poza funkcję zabytku.

Adres Autora:

mgr Wojciech Jerzy Górczyk
Muzeum Romantyzmu w Opinogórze
ul. Zygmunta Krasieńskiego 9
06-406 Opinogóra

THE PARISH CEMETERY IN OPINOGÓRA AND THE SEPULCHRAL CHAPEL OF THE KRASIEŃSKI FAMILY

The parish cemetery in Opinogóra was established in 1824 near the parish church funded by Count Wincenty Krasieński in 1822, designed by an anonymous architect. The first burial in Opinogóra took place in 1822: Wincenty Krasieński's wife, Maria Urszula née Radziwiłł was interred in the family burial chapel adjacent to the back of the church.

The parish cemetery has interesting pieces of sepulchral architecture. Among the oldest and the most remarkable examples is the tomb of Baron Franciszek Girardot, funded by his friend General Count Wincenty Krasieński; it was sculpted by Józef Czerwiński, a student of Paweł Maliński, in the form of an obelisk. The oldest surviving tomb is that of Baroness Helena de Le Haye née Hemmers, from 1829, the only specimen of the Neo-gothic style with a cast-iron gravestone in this cemetery. Another remarkable item is the sandstone tomb of Rev. Alojzy Ludwik Chiarini, funded by Wincenty Krasieński, probably in 1832. It is shaped as a case placed on a pedestal, with an Egyptian-art-inspired caryatide at each corner. The case is decorated with floral ornaments reminiscent of column capitals. The tomb of Tomasz Maria Pastecki from the first half of the 20th c. is the only figural example in the cemetery; the figure was signed by Roman S. Lubowiecki. The Opinogóra cemetery is also the burial place of Colonel Tadeusz Wyleżyński, an adjutant of General Krasieński and later of General Józef Chłopicki and of Tsar Nicholas I.

The church has several remarkable epitaphs, starting with the marble tombstone of Countess Maria Urszula Krasieńska née Radziwiłł, sculpted in 1841 by Luigi Pampaloni. In the chancel there is a marble epitaph to Zygmunt Krasieński's sons, Władysław and Zygmunt, showing them in the scene of the apotheosis of the Cross, sculpted in 1875 by Jules Franceschini. On the nave wall there is an epitaph to Countess Amelia Załuska née Bronikowska by Konstanty Laszczyka from 1899.

In the vaults there is a sepulchral chapel, restructured in the 1870s when a new church was designed by Wincenty Rakiewicz, funded by Róża Krasińska née Potocka. The crypts were designed by Jan Kacper Heurich (the elder). The family vault has four chambers; the last chamber, the burial place of the masters of Opinogóra, including the bard-poet Zygmunt Krasiński, is decorated with three bronze bas-reliefs showing scenes from his works: *Nie-Boska Komedia* [Non-Divine Comedy], *Irydion* and *Przedświt* [Before Dawn], made in 1877, signed by Jules Franceschini and E. Gruet; Franceschini designed the reliefs together with the aforementioned epitaph, while Gruet cast them in his Paris works.

Translated by
Izabela Szymańska

Słowa kluczowe: Opinogóra, Krasiński, cmentarz

Key words: Opinogóra, Krasiński, cemetery

